
Hayek'in “İktisat ve Bilgi”sini Takdim

Can Madenci

1928 tarihli makalesinden başlayarak, Hayek çalışmalarında daima iktisat biliminin temel meselesinin bir eşgüdüm meselesi olduğu vurgulamıştır.¹ Hayek'in ilgilendiği husus, kendisinden yaklaşık 150 yıl önce Adam Smith'in ilgilendiği hususla aynıdır: Milyonlarca iktisadî ajanın bireysel faaliyeti, bu amaca yönelik olmasa da, belirli bir iktisadî düzeni nasıl meydana getirmektedir?

Çalışmaları ilerledikçe farklı bireylerin planları arasındaki uyumu sağlayan kurumların üzerinde yoğunlaşan Hayek'e göre, bireylerin kararlarını yönlendiren en önemli piyasa kurumu fiyatlar sistemidir. Bu nedenle sermaye, faiz, iş çevrimleri ve para teorileri üzerine olan çalışmalarının tümü bu eşgüdüm teması çerçevesinde gelişmiştir. Neo-klasik iktisatta piyasaların etkinliği hakkında tartışmaların yapıldığı 30'lu ve 40'lu yıllar boyunca, Hayek bilginin ekonomi genelinde dağılımında fiyatlar sisteminin oynadığı rol ile ilgilenmişti. Neo-klasik iktisada göre, piyasaların işleyişine ilişkin yapılacak birkaç varsayım ile, iktisadî kaynakların ekonomide etkin olarak dağılımını açıklayan bir teoriye ulaşmak mümkün oluyordu. Ancak Neo-klasik iktisadın tam rekabetçi piyasa modelinde, ekonomideki kaynak dağılımı sürecinde bilginin öğrenilmesi ve yayılması aşamasının önceden mevcut olduğu kabul ediliyordu. Oysa Hayek'e göre, modern toplumlarda bireylerin sahip

Can Madenci Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü doktora öğrencisidir.

¹ “Intertemporal Price Equilibrium and Movements in the Value of Money”, *Good Money, Part I: The New World*, The Collected Works of F. A. Hayek, Cilt: V, Ed. Stephen Kresge, Chicago: Chicago University Press, 1999, s. 186-227.

oldukları bilgi zorunlu olarak kusurlu ve eksikti; asla mükemmel hâle getirilemezdi.²

Bu açıdan Hayek'in ilgilendiği temel mesele, bilginin toplumda hangi biçimde bölüşüldüğü ve buna bağlı olarak insan bilgisinin sınırlarıydı. Zira gelişmiş bir işbölümünün olduğu modern bir ekonomi, milyonlarca bireyin faaliyetleri arasında bir eşgüdümün bulunmasını gerektiriyordu. Her kişi ekonominin geneli hakkında yalnızca küçük miktarda bilgi sahibi olacağından dolayı, bireylerin faaliyetleri arasındaki bu eşgüdüm oldukça önemli bir konu hâline geliyordu. Fakat Neo-klasik iktisadın, piyasalara giriş-çıkışın serbest olduğu, işlem maliyetlerinin bulunmadığı, malların türdeş ve fiyatların veri olduğu piyasa modelinde bu eşgüdüm sürecinin tamamlanmış olduğu varsayılıyordu.

Bu dönemin ürünü olan "İktisat ve Bilgi" adlı makalesiyle Hayek, kariyerinin büyük bir bölümü boyunca ilgileneceği meselelere yönelmeye başlıyor ve iç gözleme dayalı Wieserci ve Misesci, teorik ve a priori yaklaşımından ayrılıyordu. 1978 yılında iktisatçı Axel Leijonhufvud ile yaptığı röportajda konuyla ilgili olarak şunları söylüyordu:

"Yıllar geçtikçe yöntem üzerine kendi düşüncelerinizi geliştirdiniz. Yöntem meseleleri hakkında Mises ile aranızda bir anlaşmazlık oldu mu?"

"Hayır, anlaşmazlık olmadı. Yine de, kendisinin benim amacımı anlamasını sağlama girişimimde başarılı olamadım; fakat çoğu durumda olduğundan daha iyi karşıladı bunu (gülüyor). Sanırım, iktisat ve bilgi üzerine olan makalede kendi görüşümü belirtmiştim: Bireysel planlamaya ilişkin analiz bir açıdan a priori bir mantık sistemi olmakla birlikte, insanların diğer kişilerin ne yaptıklarını öğrenmesiyle ampirik unsur da işe dahil olur. Ve Mises'in yaptığı gibi, bütün piyasa teorisinin a priori bir sistem olduğunu iddia edemezsiniz; çünkü bir kişinin diğer kişilerin ne yaptığını öğrenmesi vasıtasıyla ampirik unsur da işe dahil olmaktadır. Mises'in a priori iddiasından vazgeçmesi için nazik bir girişim vardı, fakat onu ikna etmeyi başaramadım (gülüyor)."³

Bu makalede Hayek, bilginin nesnel ve bütün bireylerle gözlem yapan iktisatlar için veri olduğu varsayımına karşı çıkararak, öncelikle Neo-klasik iktisadın genel denge analizini (Walrasçı genel denge modeli) eleştiriyor ve toplumu oluşturan bireylerin sahip oldukları bilgi hakkında iktisatçıların yaptıkları varsayımlar üzerinde duruyordu. Hayek burada iki soru soruyordu: (a) Toplumun farklı üyelerinin sahip olduğu bilgiye ilişkin varsayımların ve önermelerin iktisadi analizde oynadığı rol nedir? (b) Formel iktisadi analiz gerçek dünya hakkında ne kadar bilgi sağlamaktadır?

Hayek'in bu iki soruya da yanıtı "çok az" şeklindedir. Zira iktisatçılar veri terimini, yanlış bir şekilde, gözlem yapan iktisatçının bildiği "nesnel" nitelikteki olgular olarak ta-

² Hayek'e göre bunun nedenleri şöyledir: (a) Modern toplumlarda bilgi parçalıdır ve milyonlarca bireyin arasında dağılmıştır; (b) İnsan aklının sınırlı olması nedeniyle birçok şey toplumun üyeleri tarafından bilinmez ve bilinmesi de mümkün değildir; (c) İnsan eylemlerinin amaçlanmamış sonuçları ve bireylerin sahip olduğu bilginin zımnî niteliği, modern toplumların zaman boyunca evrilen organizmalar olarak anlaşılmasını gerektirmektedir. Bu organizmalar, bilimin genel yöntemlerinin açıklamasına ya da kontrol etmesine olanak vermeyen son derece karmaşık bir fenomeni temsil ederler.

³ Alan Ebenstein, *Friedrich Hayek: A Biography*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 2. Basım, 2003, s. 96-97.

nımlamaktadırlar. Fakat verinin doğru tanımı "davranışlarını açıklamaya çalıştığımız kişiler tarafından bilinen şeyler" anlamında "öznel" nitelikte olmalıdır. Burada Hayek öznel ve nesnel veri olmak üzere iki ayrıma gitmektedir. "Öznel veri" karar alıcı bireyin zihninde mevcut olan bilgi, "nesnel veri" ise herkes için elde edilebilir ya da hazır durumda olan bilgi anlamına gelmektedir. İktisat biliminin ilgilendiği veri, gözlem yapan iktisatçının zihninde değil, eylemde bulunan kişinin zihninde mevcut olan olguları kapsamaktadır. Bu açıdan iktisat, kuramsal önermeleri ancak kendilerine yönelik insan davranışları cinsinden tanımlanmış şeyleri işaret ettiği ölçüde bir bilim hâlini almaktadır.

Hayek'e göre işbölümü sorunu iktisat biliminin başlangıcından itibaren incelemelerin önde gelen konularından biri olmasına rağmen, bilginin bölüşümü sorunu tamamıyla ihmal edilmiştir. Halbuki bu, toplumsal bir bilim olarak iktisadın ana sorununu oluşturmaktadır. Açıklanması gereken şey, belirli miktarda bilgiye sahip olan insanların kendiliğinden etkileşiminin, sanki bilinçli olarak meydana getirilmiş bir duruma nasıl yol açtığıdır. Genel denge analizi ise, bu sonuca yol açması için farklı bireylerin hangi türden enformasyon parçalarına sahip olduğunu göstermek yerine, herkesin her şeyi bildiğini varsayarak bu sorunu geçiştirmektedir. Bir dengeden bahsedebilmek için farklı bireylerin hangi türde ve miktarda bilgiye sahip olmaları gerektiği meselesi üzerinde hiçbir şekilde durulmamaktadır.

Denge kavramı tek başına bulunan bir bireye uygulandığında sorun çıkarmamaktadır. Bireyin eylemleri daima bir plana, bu plan da nesnel olguların öznel olarak algılanmasına dayanmaktadır. Kuşkusuz, söz konusu birey belirli bir zaman noktasında algılarının yanlış olduğunu fark edebilir ve denge konumunu değiştirebilir. Fakat bireyin belirli bir zaman noktasındaki öznel algıları açısından bakıldığında, bireyin dengesi sadece bir tolojiden ibarettir. Bununla birlikte, bir bütün olarak bir sisteme uygulandığında denge kavramı ne anlama gelmektedir? Nitekim toplum bireylerin toplamından oluşmaktadır. Bireyler de ancak dış dünyaya ilişkin öznel algıları açısından dengededirler ve planlarını buna dayandırır. O zaman, toplumsal açıdan bir dengeden bahsedebilmek için bir unsur daha gereklidir: diğer bireylerin birbirleriyle uyumlu eylemleri.

Hayek toplumsal dengeyi, iktisadî ajanların planlarının birbirleriyle uyumlu olduğu durum olarak tanımlamaktadır. Bu denge, bu ajanların beklentileri dışsal veriler ile uyduğu müddetçe mevcut olacaktır. Bununla birlikte eğer bilgi dağılmış hâlde ise, mesele, dengeye yönelik hareket değil, bu bilginin eşgüdümü olacaktır. Bilginin dağınık hâlde bulunması dengeye yönelik hareket esnasında çözülecek bir sorun değildir, tam tersine daimî bir durumdur. Diğer yandan, Hayek'e göre (münferit piyasaların kullandıkları enformasyonun aksine) bilgi, ekonomi genelinde dağılmış olduğundan dolayı, *ex-ante* verili olarak kabul edilemez. Zira bilginin çoğu dengeye yönelik süreç esnasında elde edilmekte ve kullanılmaktadır. Dolayısıyla denge koşullarını niteleyen bilgi dengeye yönelik süreç esnasında ortaya çıkmaktadır. Bu bilgi bu süreç öncesinde mevcut olan bilgi değildir, dolayısıyla iktisatçılar bilginin "verili" olduğunu varsayamazlar.

Verilerin sürekli olarak değiştiği bir dünyada herkes farklı bilgi parçalarına sahip ise,

bu bilgi parçaları arasındaki eşgüdüm nasıl sağlanmaktadır? Hayek'e göre denge, bireysel bilgi ve beklentilerle bunlara dayanan eylemlerin dışsal veriler ile uyumlu olduğu durumda meydana gelmektedir. Bu dışsal veriler aynı zamanda diğer bireylerin eylemlerini de kapsamaktadır. Diğer bir ifadeyle, denge için öznel ve nesnel verilerin birbirleriyle uyur olması gerekir. Buna ilâveten, belirli bir zaman devresi boyunca mevcut olduğundan dolayı, dengenin bu zaman devresi dahilindeki her noktada mevcut olmalıdır. Bu açıdan denge, sadece belirli bir zaman noktasında değil, zamanın akışı esnasında her noktada bireyler arasında var olan bir ilişkidir. Dolayısıyla denge ilişkileri yalnızca nesnel olgular vasıtasıyla türetilemez, zira insanların eylemlerine ilişkin bir analiz ancak onların sahip olduğu bilgilerden hareket edebilir. Bu analiz belirli bir nesnel veriden de hareket edemez, çünkü farklı insanlara ait öznel veriler birbirleriyle uyumlu ya da uyumsuzdurlar ve böylece dengenin meydana gelip gelmeyeceğini önceden belirlerler.

Bireyler beklentilerini rasyonel bir şekilde oluştururlar. Bundan kastedilen, bireylerin yeni bilgiler elde ettikçe, beklentilerinin giderek daha fazla doğruluk kazanmasıdır. Bu açıdan, bilgi ne sabittir ne de dışsaldır. Bu nedenle dengeye hiçbir zaman ulaşamayabilir. Eğer belirli bir zaman noktasında denge mevcut ise, bireylerin planları hem birbirleriyle hem de gerçek dünyanın teknik olgularıyla uyumlu olacak ve her plan başarılı bir şekilde icra edilecektir. Bu denge de zamanlar arası bir denge olacaktır. Dolayısıyla, bireylerin alım-satımına ilişkin ve diğer bireylerle bağlantılı olan planlarını gerçekleştirdikleri münferit bir piyasada fiyatlar değişmeyecektir. Buna ilâveten, bireyler kendi faaliyetleri için zorunlu olan bilgiyi dengeye yönelik süreç esnasında elde ettiklerinden dolayı, söz konusu bilgi bu süreç öncesinde mevcut olmayacak, bu süreç esnasında ortaya çıkacaktır.

Diğer yandan, Neo-klasik iktisadın formel denge analizi amaçlar ve araçlar arasından tercihte bulunan bir mantık açısından işlemektedir. Buna göre, piyasadaki mübadele ilişkilerini insanların belirli tercihleri yönlendirmektedir. Hayek'in "Saf Tercih Mantığı" (Pure Logic of Choice) olarak adlandırıldığı bu mantık, piyasa sürecini açıklamak için gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Bu mantığın, farklı kurumsal ortamlarda bilginin hangi şekilde elde edildiğine ilişkin ampirik incelemelerle tamamlanması gerekmektedir. Dolayısıyla, iktisadî rasyonelliğin Neo-klasik analizin varsaydığı gibi sadece insanların davranışları tarafından şekillendirildiği kabul edilemez; bu rasyonellik aynı zamanda belirli bir kurumsal ortama da tâbidir. Bu nedenle iktisadî fenomenlerin kurumsal, kültürel ve hukukî yapılardan bağımsız olarak anlaşılmaları mümkün değildir.

Bu hususu biraz açarsak; Hayek'e göre Saf Tercih Mantığı evrensel niteliktedir. Her durumda bireyler, arzuladıkları amaçlara en iyi biçimde ulaşmak için kullanımlarında olan araçlardan yararlanırlar. Bununla birlikte, bu mantık dengenin erişildiği sürece ilişkin ya da dengeye yönelik bir eğilimin bulunup bulunmadığına ilişkin herhangi bir şey söylememektedir. Zira bireyler tarafından yapılan kaynak dağılımına bakarak, yani bu dağılımın mantığını inceleyerek toplumsal süreçler hakkında çıkarımlarda bulunmak, toplumdaki bütün bireylerin aynı öncülleri ve dolayısıyla aynı bilgiyi paylaştıkları anlamına gelir. Diğer bir ifadeyle, tercih mantığının uygulanması, ancak toplumdaki bireylerin denge du-

rumunda iken aynı bilgiyi paylaşımları hâlinde mümkündür. Bu denge durumu da, öznel veri ile nesnel olgu arasındaki uygunluk ile tanımlanmaktadır. Nitekim bireylerin yaptıkları tercihler diğer bireylerin tercihleriyle uyuşmadığında, piyasa aracılığıyla iletilen bilgi bireylerin planlarını yeniden gözden geçirmelerini sağlamaktadır. Bu açıdan, tecrübeler vasıtasıyla bilginin elde edilmesine ve dengeye yönelik bir eğilimin bulunduğuna ilişkin önermeler mantıksal değil, ampirik niteliklidirler.

Bu husustan hareket edildiğinde, bireylerin tüm davranışlarını amaç-araç mantığı çerçevesinde açıklamak doğru değildir. Bireylerin davranışları aynı zamanda alışkanlıklar, gelenekler ve benzeri toplumsal kurumlar tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle Hayek'in piyasa sürecine ilişkin anlayışı, davranışçı yaklaşım yerine kurumsal açıklamalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bireylere ilişkin farklı sonuçların meydana gelmesine yol açan şey, insan davranışlarından ziyade bu bireylerin içerisinde buldukları kurumsal ortamdır. Bu kurumsal ortam ekonomideki eşgüdümü kolaylaştırmakta ya da zorlaştırmaktadır. O hâlde iktisatçıların ve genel olarak toplumsal bilimlerin ilgilenmeleri gereken mesele, bireylerin ekonomi genelinde dağılmış olan bilgiyi öğrenmelerine ve buna göre hareket etmelerine hangi kurumsal ortamın müsaade ettiğiidir. Bu inceleme de Hayek'e göre davranışçı yaklaşım ile değil, *verstehende* toplumsal bilimlerle yapılmalıdır.

Sonuç olarak; özel mülkiyetin olduğu iktisadî bir düzende rekabetçi piyasa süreci, ekonomi geneline yayılmış olan bilgi parçalarını bireylerin elde etmelerine olanak tanıyarak, bireysel planlar arasındaki uyumu ve ekonomideki eşgüdümü sağlamaktadır. Bu şekilde oluşan iktisadî düzene de Hayek "Kendiliğinden Düzen" adını veriyor. Hayek söz konusu makalesi hakkında şunları ifade ediyor:

"İktisat ve Bilgi gerçekten de meselelere yeni bir ışık altında bakışımın başlangıcını oluşturuyordu. O ana dek geleneksel fikirler geliştiriyoordum. 1936'daki konuşma ile kendi tarzımla düşünmeye başladım. Birkaç fikir tek bir konu üzerinde birleşiyordu. Sosyalizm üzerine olan denemelerim, fiyatların benim iş çevrimi teorimde üretimi yönlendiren rehberler olarak kullanılması, tahminler hakkında o dönem yapılan tartışmalar ... belki bir dereceye kadar Frank'in Risk, Uncertainty and Profit'i – bunların hepsi bir araya geldi.

"Kimi zaman özel konuşmalarımda, toplumsal bilimlerde bir keşif ve iki yenilik yaptığımı söylüyorum. Yaptığım keşif, dağılmış bilginin kullanımını yaklaşımdır; bunu kısaca böyle formüle ediyorum. Ve yaptığım iki yenilik de, paranın ulusal olmaktan çıkarılması ve benim demokrasi sistemimdir.

"Ve bir aydınlanma hissi, ani bir heyecan ile o konuşmayı yazdım. Gayet iyi bilinen meseleleri yeni bir şekilde yazdığımın farkındaydım ve konuşmanın basıldığını gördüğüm an belki de kariyerimdeki en heyecanlı andı." ⁴

Son olarak şunu belirtelim: Hayek'in önemli bir özelliği, yazılarında kullandığı üslubun kimi zaman oldukça ağır kaçması ve çetrefil hâle bürünmesidir. Bu durum yazıları-

⁴ Ebenstein, s. 99.

nın okunmasını bir hayli zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, Hayek'in bu ağır dili okuyucunun okuma "eylemine" etkin olarak katılmasını gerektiriyor. Bu noktayla ilgili hoş bir tezat oluşturması açısından Marx'dan bir alıntıyla bitirelim: "Bilime giden geniş bir yol yoktur; ancak onun dik patikalarına yorucu bir tırmanış yapmaktan çekinmeyenler, bilimin aydınlık doruklarına ulaşma fırsatına sahip olabilirler."⁵

⁵ Karl Marx, "Preface to the French Edition", *Capital, Cilt: I*, Londra: Penguin Books, 1976.